

alapos munka értékét, inkább — a következő kötetekre is tekintettel — szeretnék fölhívni néhány kikerülhető buktatóra a figyelmet.

A Bessenyei öregkorából származó hat elmélkedő mű szépen domborítja ki — akárcsak Kókay György magvas, s helyenként lírai bevezetője — a magát meg nem adó író profilját, s miközben helyesbíti a köztudatban élő téves képet is a közletről s a közlés, a publikálás szándékáról lemondó „Bihari remeté”-ről.

A félezer oldalnyi szöveg a szép és tartalmas bevezetővel közelebb hozza hozzánk a pusztakovácsi magányában önnön maga lelkével, de sohase csak önmagáért vívódó nagy író egyre rokonszenvesebb alakját, akinek utolsó mondatai: „Hadd légyek írásban inkább igazság, mint nyomtatásban hazugság. A világi szerentsének keresése, rang és tekintet, meg aggott életemben már koporsóm körül tántorogva, el nem fojtyák nyelvemen azon örök igazságot, mellyet az Egeknek Istene ujjaival szívembe bé nyomott.”

Szentencsaszéri, nyelvileg és művészin megformált gondolatait a népszerű kiadások (1987-ben jelent meg a Magyar Remekírók 900 oldalas Bessenyei-kötete a kritikai kiadás másik sorozatszerkesztője, Bíró Ferenc gondozásában) s a Tankönyvkiadónál készül Bessenyei-breviárium (*A világ így megyen*) elviszik végre oda, ahová szánta őket. S méltó, hogy az akadémiai gondolat nagy előharcosának oly hányatott s oly hosszú ideig kéziratban lappangott műveit az Akadémia s annak kiadója tegye közzé végre teljes, tudományos kiadásban, igazolva a nagy kortársat s író társat, Kazinczyt (akinek kritikai kiadása szintén nem várathat sokat magára, hiszen kötetekre rúgó gazdag hagyatékát őrzi az MTA Könyvtárának Kézirattára): „Nemzeted nem lesz háládatlan érdemeid eránt. Megvallja ő, hogy írója közt nem nevezhet senkit, a' ki több genievel, több erővel s igazabb ízléssel költ volna elő Nyelvinek virágoztatására.” Ezt erősíti meg a kritikai kiadás új kötete is. (Akadémiai Kiadó, 1986.)

SZILÁGYI FERENC

BESSENYEI GYÖRGY VÁLOGATOTT MŰVEI

(MAGYAR REMEKÍRÓK.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE BÍRÓ FERENC)

Bessenyei György műveinek eddigi legteljesebb gyűjteményét adta közre Bíró Ferenc a Magyar Remekírók sorozatban. Mindenképpen időszerű volt már egy új Bessenyei-válogatás megjelentetése. Hosszú

ideig, még századunkban, sőt a felszabadulás után is a lappangó és még nem publikált művek felkutatása és közzététele volt a soron lévő feladat; mostanra nyomtatásban hozzáférhető lényegében a teljes életmű, de ritka, inkább csak szakemberek által ismert kiadványokban, így feltétlenül szükséges volt már egy a nagyközönségnek szóló, az életművet reprezentálni hivatott gyűjteményes kötet. Történetek is ilyen irányú próbálkozások, de a jelen válogatás egyetlen számottevő előzményének a Szauder József gondozta 1953-ban megjelent kötet tekinthető, ezt követte — némileg bővítetten — az 1981-ben kiadott egyetemi szöveggyűjtemény is. A Magyar Klasszikusok sorozatban közreadott kötet megjelenése óta azonban eltelt több mint harminc év, megindultak a kritikai kiadás munkálatai, két kötet már napvilágot is látott, így megértek a feltételek a Bessenyei-kutatás oldaláról is egy új, minden eddiginél teljesebb, a nagyközönségnek szóló válogatás megjelentetésére.

Minden hasonló szövegkiadás kulcsmozzanata a válogatás szempontjainak meghatározása és következetes érvényesítése. A jelen esetben több, néha egymással is „felelő” szempontot kellett mérlegelnie a sajtó alá rendezőnek, mint arra maga is utal az utószóban. S tegyük hozzá mindjárt, még előljáróban: e nem könnyű feladatot döntő mértékben sikeresen oldotta meg. Feltétlenül az író legjobb, legszínvonalasabb műveit kellett elsősorban figyelembe vennie, de úgy, hogy Bessenyei gondolatvilágának, írói világképének minden lényeges oldala, vonása helyet kapjon. Tükröznie kellett a válogatásnak továbbá a műfaji sokféleséget is, annak szem előtt tartásával, hogy lehetőleg csak teljes művek, műcsoportok kerüljenek a kötetbe. Működött azonban egy további, a sajtó alá rendező által külön nem hangsúlyozott szempont, vagy nevezzük inkább korlátnak: a terjedelem. Ezt a válogatás értékelésénél mindig szem előtt kell tartanunk, hiszen Bessenyei életművében (különösen a pálya második szakaszán) igen sok a nagyterjedelmű írás. Világosan érvényesített szempont továbbá, hogy csak eredeti művek kerüljenek a kötetbe s csak magyar nyelvűek. Bár mindkét szempont alapvetően helyesnek tűnik, az első érvényesítése szintén fájó lemondással jár: a Bessenyei munkásságában meghatározó jelentőségű Pope-fordítás, az *Essay on Man* két kidolgozása (1772., 1803.) el kellett maradjon a jelen gyűjteményből. Nem kerültek ide levelek sem, ami önmagában szintén megalapozott döntés, bár a Kazinczyhoz írott nevezetes 1802-es levelet szívesen láttuk volna mégis (legalább függeléként, vagy a jegyzetek között), hiszen ez Bessenyei második alkotói korszakának műhelyébe enged igen mély bepillantást.

A művek kötetbeli csoportosítása — az említett szempontok közül — a műfaji megoszlást követi. Természetesen vannak az egyes csoportokba sorolt írások között műfaji és tartalmi átfedések, egészé-

ben azonban ténylegesen jól elkülönülő egységeket alkotnak. Talán csak az utolsó két ciklus, az államismeret és a történetírás határai mosódnak el kissé, hiszen mindkét itt közölt darab (*Magyarországnak törvényes állása, A magyar nemzetnek szokásairul...*) elsősorban elméleti-politikai érdekű, a nemzet (vagyis a nemesi osztály) önvizsgálatára irányul, csakúgy mint a válogatásból kimaradt írások (*A társaságnak eredete és országlása, Törvények útja*). A történelem faggatása mindkét műben jelentős szerepet kap, de mindig döntően saját korának és helyzetének megértése szempontjából. (Talán ezért nem kezeli külön ezen írásokat a kritikai kiadás sem.) Az életmű eme vonulatának bemutatása azonban, történjen bár egy vagy két különböző műfaji csoportban, mindenképpen nagy erenye a kötetnek, mert e tematika nem kapott méltó helyet az eddigi válogatásokban, noha Bessenyei gondolatvilágának egyik meghatározó területét képviseli. Államképzése, az alkotmányos monarchia, mely a király és a nemesség szerződésén nyugszik, sok-sok írásában felbukkan az *Ágis tragédiájától A Bihari Remetéig*, de központi helyet értekező prózájának e vonulatában foglal el. Rendszeres történeti stúdiuma, kora intézményrendszerének elemző áttekintése egy igen világosan kivethető politikai álláspont levezetését, indoklását célozza: a „felvilágosult rendi nemesség” (Kosáry Domokos) jellegzetes arculata, programja tűnik elő ezen írásokból.

Az értekező próza további műfaji csoportjait a filozófiai írások és a röpiratok adják. Két alapvető mű szerepel a filozófia címszó alatt, *A Holmi* és *A Bihari Remete*; e választás megegyezik az 1953-as kiadásával, csak míg ott részletek olvashatók, itt a teljes művek. (Nem jutott viszont már hely itt sem *A Bihari Remete* folytatásaként készült *Az értelemnek keresése* című elmélkedésnek.) A röpiratok között azonban szerepel az előző válogatás elkészülte óta felfedezett gyűjtemény, a *Tolerantia* néhány darabja is, az általánosan ismert *Magyarság* és *Jámbor szándék* mellett. A színművek esetében teljes az egyezés, a jelen válogatás is az *Ágis tragédiáját* és *A filozófust* közli teljes terjedelemben. Ezek a választások minden tekintetben indokoltak: a drámák és a röpiratok az életmű legismertebb darabjai, teljes közreadásuk az oktatás szempontjainak is megfelel. Minden eddiginél teljesebb a költemények gyűjteménye: az elszórtan, önállóan kiadott művek toldalakaiban megjelent kisebb versek először olvashatók így együtt. A rokokó-gáláns, leíró és elmélkedő költemények e reprezentatív sorából talán csak a tanító költemény műfaja hiányzik kissé: a több mint tízezer soros *A természet világa* persze nem jöhetett számításba, de a *Debrecennek siralma* esetleg még elviselhető terjedelmű lehetett volna. E mintegy másfél ezer soros tanköltemény az 1802-es debreceni tűzvész emlékét örökíti meg, ez volt az a nagy tűz, amely Csokonai házáat is elpusztította. Persze a tűzvész csak ki-

indulópontul szolgált Bessenyei elmélkedéséhez, valahogy úgy, mint Voltaire számára az 1755-ös lisszaboni földrengés, amelynek apropójából született a nevezetes *Poème sur le Désastre de Lisbonne*, amelyre egyébként utal is Bessenyei a költeményben. Közös a meditáció köre Bessenyei és Voltaire műveiben: az emberpusztító természeti erők (és a földi rossz) léte hogyan fér össze a Teremtő jóságával. E problémakör (a „problème du mal”) az 1772 körüli művekben kapott először komoly hangsúlyt. A fiatal Bessenyei Pope világgépét hirtelen és egészében adaptálta, de csak átmenetileg: gondolkozása továbblendült, s a materializmus egy változatához, a spinozizmushoz érkezett el. E felfogás sem adott azonban számára kielégítő választakat minden kérdésben, így végül feloldhatatlannak tűnő ellentmondásokban rekedt filozófiai meditációja első pályaszakasza végén (vö. Bíró Ferenc: *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Bp., 1976). Most, immár a pálya végén, úgy tűnik, ismét Bessenyei gondolkodásának középpontjába került a „rossz problémája”. Teret kap ez a *Debrecennek siralma* mellett *A természet világában* is, és ne feledjük: ekkor végezte Pope-fordításának újradolgozását is. Erre az időszakra éppen hogy a pope-i világgép rehabilitációja a jellemző: filozófiai vívódásait, gondolatvilágának ellentmondásait oldja fel a Pope deizmusához való visszatéréssel. A „problème du mal” a gondviselés-képzet elvetésével feloldható, így azonban ismét előttünk áll a magára hagyott emberi világ képe, az emberé, amely a beléje adott szabad akarat folytán jóság és gonoszság között hányódik élete során. Korábban e belátás e világgép elvetéséhez vezetett, most, nagy gondolkodói út után, csak rezignált belenyugvást vált ki Bessenyeiből: „Minden törvényének, emberségének, okosságának, bölcsességének, szép manérijának truccára az embernél fenébb állat a természetben egy sincs. Legalább a farkas a maga fájában nem ragadoz, de az ember magát pusztítja és öldökl. Mert az a természete, és világa így megyen.” (*A Bihari Remete*, 552.) Elgondolkoztató, hogy Csokonai ugyanebben az időben szintén a pope-i világgéphez hasonló megoldást fogad el filozófiai vívódásai végén, a *Halotti versekben*.

Hosszabban szóltunk a *Debrecennek siralmáról*, illetve a belőle markánsan kirajzolódó világgépéről, mert úgy érezzük, hogy a második alkotói korszak egyik lényeges kérdése ez, s képvisellete a válogatásban — terjedelmi korlátok miatt — csak korlátozottan érvényesülhetett. S tegyük hozzá, az egész második pályaszakasz háttérbe szorult kissé: mindössze két, igaz terjedelmes mű (*A Bihari Remete*, *Magyarországnak törvényes állása*) képviseli e korszakot. Pedig — Halász Gáborral szólva — „a sokat író Bessenyeiben öregségére érik meg az igazi író”. Fiatalkori irodalomszervező, programadó munkáságánál nem kevésbé jelentős az érett férfikor elmélyült gondolatiságú, magas irodalmi színvonalon írott összegző jellegű értekező

prózája: a „filozófus-író” legalábbis egyenrangú a fiatal „író-filozófussal” (Bíró Ferenc szavai a jegyzetekben).

A válogatásban mutatkozó aránytalanság miatt persze nemigen érheti vád a sajtó alá rendezőt: egyszerűen terjedelmi korlátok állták útját a második alkotói korszak méltó bemutatásának. Említettük már *A természet világa* és *Az értelemnek keresése* kényszerű elhagyását, nem kerülhetett a válogatásba a *Magyarországnak törvényes állásához* írott *Toldalék* és a hasonló tematikájú és műfajú *A társaságnak eredete és országlása* című értekező próza sem. Természetesen kimaradtak a Pope-fordítások és Millot történeti művének kommentárokkal ellátott fordítása is (*Rómának viselt dolgai*). A *Debrecennek siralma* mellett így csak még egy írás jöhetett volna szóba: a *Beszéd az országnak tárgyáról* című röpirat, amely eredetileg a Millot-fordítás előszavának készült. Természetesen nemcsak és nem elsősorban rövideége miatt gondoltunk rá: a röpirat műfajának ez az egyetlen képviselője a második korszakban, s mint ilyen, rávilágít Bessenyei szellemiségének ez irányú folytonosságára is. Főbb elgondolásai (pl. az Akadémia terve), érvelése, példái sokban egyeznek itt és korábbi röpirataiban, legyen elég most csak szállóigévé vált mondataira utalni: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” (*Magyarság*) — „Valameddig a Nemzet minden dolgaiban anya nyelvén nem él, elmejével tudományával felemelkedésbe nem jöhet. Nevez egy Nemzetet, mely idegen nyelven let volna tanultá.” (*Beszéd az országnak tárgyáról*) Mindazonáltal, s ez nem kevésbé fontos, bizonyos hangsúlyeltolódások is érezhetők a *Beszéd*-ben: a nemzet felemelkedésének a nyelvhez, műveltséghez való szoros kötése, a nemzethalál vízió felvillantása e vonatkozásban mintha azt jelezné, hogy a nyelv eszközként való felfogásába immár belejátszik a jel-funkció is. A mű fontosságát mindezek mellett kiemeli még az a tény is, hogy korabeli írásai közül egyedül ez utal *közvetlenül* írói szerepvállalásának szándékára és jellegére. Nem e világtól végtelenen elzárkózó, a műveit a maga kedvére fabrikáló alkotó képe áll elénk, hanem az irodalmi életbe visszatérni szándékozó érett „filozófus-író” alakja, amint az Kazinczyhoz írott leveléből is kitűnik. Korabeli írásaiban szétszórtnan fellelhető megjegyzései megegyeznek a *Beszéd* egyik fő konzekvenciájával: „Utóllýára végre, tsak azt látod hogy a falusi Nemes Ember Bakókbul Lökkokbul Volfiusokbul, sat nem tanul. Ollyan módon kel néki tudni valóját elibe adni, hogy abban egyszersmind kedvét örömet is érezhesse. Történetrül történetre kel vinni eléb, odáb hogy vágyódása táplál-tassék. Halavány magyarsággal, nyakba ki tekert szavakkal, sarkábul ki fordult értelemmel nem kel írni, mert sutra vet.” Legelvontabb témájú művét sem magának írta: hallatlan olvasottságát, tájékozottságát kamatoztatni kívánva a nemzeti műveltség emelésének

szándéka munkált benne ekkor is. Jól ismert, hogy ekkori műveinek megjelentetését a cenzúra megakadályozta, s ezáltal épp Bessenyei legfőbb törekvését gáncsolta el: írásainak esetleges hatását tette lehetetlenné, azt, amiért azok születtek. Elhallgatása is innen érthető meg. Bíró Ferenc *A Bihari Remetéről* mondja a jegyzetben, hogy az „nem fogható fel filozófusi útja összegzéseként, töprengései egy állomását jelzi csupán” (829.). Bessenyei tehát nem lezárta írói pályáját, hanem — keserűségében — abbahagyta.

A fenti megjegyzések ténylegesen nem módosítják a kötet egészéről alkotható egyértelműen elismerő véleményt, pusztán néhány még felmerülő elvi, gyakorlati lehetőséget latolgattak. Válogatásról lévén szó ez így természetes: a sokféle szempont együttes érvényesítése sokféle megoldást eredményezhet. Bessenyei műveinek eme válogatása jelen formájában kiválóan reprezentálja az életművet, minden eddiginél nagyobb szeletet mutatva be belőle — a (terjedelmi) lehetőségek szabta korlátok között persze. További erénye a kötetnek a szabatos, minden lényegi információt közlő jegyzetanyag. A jegyzetek művekre bontva adják meg a legfontosabb keletkezés- és kiadástörténeti adatokat, alkalmanként a témaválasztás háttérösszefüggéseit is megvilágítva. E részben található meg az egyes művekben előforduló idegen szavak, idézetek és utalások magyarázatai is. A ma már nehezen érthető szavak és nevek magyarázata külön, betűrendbe sorolt lista szerint történik. A kötetet a válogatás és sajtó alá rendezés szempontjait rögzítő utószó és az életrajzi adatok, a művek időrendjének felsorolása zárja.

Régi adósságát törlesztette könyvkiadásunk a népszerű Bessenyei-kiadás megjelentetésével. Örömmel fokozza, hogy a kötet az eddigi legteljesebb, legreprezentatívabb életmű-válogatást nyújtja, szöveg-gondozásában feltétlen hittel, jegyzetanyagában jól használhatóan, megbízható információgazdagsággal.

DEBRECZENI ATTILA